

فهرست

سرخن

آسیب‌شناسی مقاله‌نویسی، چاپ، تجدید چاپ، نشر و توزیع کتاب (۲۵)..... ۳-۴

جستار

حکم آستانه شیخ ابواسحاق کازرونی (۸۲۶ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی ۵-۹

کریم خراسان کیست؟ / سید علی میرافضلی ۱۰-۱۱

زندگی‌نامه منظوم عبدالقادر مراغی به قلم خودش؛ معرفی یک سند، همراه با یادداشتی مقدماتی /

علی فردوسی ۱۲-۱۷

گزارش برگدال از کشف و استرداد نسخه‌های خطی مسروقه کتابخانه سلطنتی / محمدصادق

میرزا ابوالقاسمی ۱۸-۲۲

کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده کاغذ ابری / علی صفری آق‌قلعه ۲۳-۳۶

حذف حرف عطف و یکی از ساخت‌های نامأنوس دستوری در شعر کهن / مسعود راستی‌پور ۳۷-۴۱

شاهنامه فردوسی در بافت عصر غزنوی / آ.سی. اس. بیگاک؛ ترجمه: حمیدرضا حکیمی ۴۲-۵۶

فارسی یهودی کهن در میانه فارسی میانه و فارسی دری کهن؛ بازآزمایی یک فرضیه مشهور / لودویگ پاول؛

ترجمه: ستایش دشتی ۵۷-۶۳

کاتب نسبت خرقه شاه‌نعمت‌الله ولی در المشیخه‌خاندان حثوثی یزدی / محمدرضا ابوبی مهریزی ۶۴-۶۸

برگی از تاریخ (۲)؛ معرفی نامه‌ای از حسنعلی خان گروسی (امیرنظام) / محمدجواد جدی ۶۹-۷۱

پرده ماده یا پرده یاده؟ / یاسر دالوند ۷۲-۷۳

ثبت کتیبه‌های حکومتی فرهادمیرزا معتمدالدوله در ولایت کردستان / جواد ددهجانی ۷۴-۷۹

تیتی و میتی / ایمان منسوب بصری، حسن زیاری ۸۰

چهارپاره / علی صفری آق‌قلعه ۸۱-۹۴

طاق گز؛ جای‌نامی در خسرو و شیرین نظامی / علی کریم‌زاده ۹۵-۹۶

نقد و بررسی

بررسی انتقادی تصحیح کفایة الطّب حبیبش تغلیسی / عرفان‌جوینة بهروز ۹۷-۱۱۷

چند انتقاد واجب از فصل دوم کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۱۸-۱۲۲

باز چاپ پرتوستان یا مصداقی برای خورشید به گل اندودن / محمدابراهیم ایرج‌پور ۱۲۳-۱۳۳

نگاهی دوباره به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار (بخش شیراز و نواحی آن) / مرتضی موسوی ۱۳۴-۱۴۱

ملاحظات در فهرس جدید کتابخانه ملی ایران / مصطفی درابنی ۱۴۲-۱۵۳

توضیحاتی درباره دیوان منوچهری به تصحیح سعید شیری و بازنگری در تصحیح برخی ابیات

منوچهری / راهبه آبادیان ۱۵۴-۱۶۶

چاپی نه در خور متن از متنی نه در خور چاپ! / علی شاپوران ۱۶۷-۱۷۴

از کشفیات در اشعار کسایی تا سرقات از یافته‌های ریاحی! / محسن شریفی‌ضحی ۱۷۵-۱۸۰

تکمله‌ای بر مقاله «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی» / سلمان ساکت ۱۸۱-۱۸۲

تصحیح و بازخوانی عباراتی از جواهرنامه نظامی / اکبر حیدریان ۱۸۳-۱۸۶

فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه و مرکز اطلاعات آکادمی علوم مجارستان / مزده محمدی ۱۸۷-۱۹۰

پژوهش‌هایی در باب تحقیق

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۳) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۹۱-۱۹۸

ایران در متون و منابع عثمانی (۱۷)

زندگی و آثار خورشیدپاشا / نصرالله صالحی ۱۹۹-۲۰۱

درباره نوشته‌های شمشین

درباره «ولادت خواجه به روایت خواجه» / لیلی وهرام ۲۰۲-۲۰۷

۷۸ - ۷۹

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی دوره سوم، سال دوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۶ [انتشار: زمستان ۱۳۹۷]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ

نقره‌آبی

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۱۵۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: انجامه دستنویسی از ترجیع‌بند جامی (نسخه W651 موزه هنری والترز، نستعلیق ممتاز محمدزمان التبریزی، مورخ ۹۹۸ هجری)

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

مجموعه اجزاء قرآنی به کتابت ابوالبرکات علی بن الحسین الحسینی، که از سوی خود وی در ۴۲۱ ق به آستان امام رضا^(ع) وقف شده است، حاوی چند یادداشت فارسی به قلم کاتب و واقف آن است. در دو نسخه از این مجموعه، کاتب و واقف شعری را به فارسی نگاشته است که از کهن‌ترین دست‌نوشته‌های فارسی به شمار می‌آید. در نسخه قرآن ش ۱۵۰۱، در برگ آخر آمده است:

ای هرک بدزده این کرابیه
ایزدش بدهد مرگ بتابیه

اللهم اغفر لکاتبه هذا الخط و لوالديه. (کریمی‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۳)

او در ادامه یادداشت فارسی برگ نخست از جزوه قرآنی ش ۳۳۲۹ را نیز آورده است.

آنچه احتمالاً از نظر نویسنده دور مانده - که البته هیچ خللی به مقاله و نتیجه‌گیری او وارد نمی‌کند - مقاله‌ای از زنده‌یاد احمد گلچین معانی با عنوان «گنجینه قرآن» است (نامه آستان قدس، ش ۲۶ و ۲۷، ۱۳۴۶، ص ۱۴۹-۱۵۵) که در آن دو قرآن وقفی کهن، که در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شده، معرفی شده است و اتفاقاً دومین آنها قرآن شماره ۱۵۰۱ است که یادداشت فارسی آن مورد توجه جناب کریمی‌نیا بوده است.

گلچین معانی (همان: ۱۵۲-۱۵۴) درباره این قرآن می‌نویسد:

جزء هشتم و آغاز آیه ۱۱۱ سوره انعام است تا اواسط آیه ۸۶ سوره اعراف و از یک جزء دو آیه و نیم در آخر کم دارد، یک ورق از اواسط آن نیز افتاده است. خط کوفی دوره تکامل و نزدیک به نسخ با اعراب و اعجام و شد و مد و تنوین، کاغذ حنایی ضخیم، سرسوره ندارد، نشانها ترنجی، نام جلاله به زر تحریردار، کاتب ابوالبرکات. هر صفحه شش سطر، اندازه مختلف و به‌طور متوسط ۱۱×۵/۶ سانتی‌متر، ۵۴ ورق به قطع ۱۱/۵×۱۸/۳ سانتی‌متر، جلد چرمی نوساز، وقفی ابوعلی بن حسوله در رمضان ۴۲۱ هجری.

او سپس نام واقف و تاریخ وقف را که در پشت صفحه اول آمده چنین بازنوشته است:

وقف مؤید و سبیل مخلد وقفه و سبله کاتبه ابوالبرکات علی مشهد الامام ابی الحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام ابتغاء لمرضات الله عزوجل و طلباً لثوابه و سلمه ابی علی بن حسوله [تأکید از نگارنده است] علی ان یکون فی یده لا یخرج من القبة و المسجد و ذلک فی شهر رمضان سنة احدی و عشرين و اربعمائه. (همان: ۱۵۴)

تکمله‌ای بر مقاله «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی»

سلمان ساکت

دانشگاه فردوسی مشهد
Saket@ferdowsi.um.ac.ir

مرتضی کریمی‌نیا از پژوهشگران برجسته در حوزه مطالعات قرآنی است که در سال‌های اخیر تحقیقات خود را بر دست‌نویس‌های کهن قرآن متمرکز کرده و یادداشت‌ها و مقالات ارزشمندی در این زمینه به رشته تحریر درآورده است. یکی از تازه‌ترین پژوهش‌های او، مقاله‌ای است با عنوان «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی (دست‌نوشته فارسی از احمدبن ابی‌القاسم خیقانی در پایان قرآنی از قرن سوم)» (آینه میراث، سال ۱۵، ش ۶۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، ص ۹-۲۶) که در آن جنبه‌های مختلف تاریخی و ادبی دست‌نوشته فارسی، به قلم احمدبن ابی‌القاسم خیقانی/ خایقانی، که در پایان قرآنی از اواخر سده سوم هجری نوشته شده، معرفی شده است. بنابراین اگر تاکنون نسخه الابنیه عن حقایق الادویه را، که مورخ ۴۴۷ ق و به خط اسدی طوسی است، کهن‌ترین دست‌نویس تاریخ‌دار شناخته شده می‌دانستند، امروز باید این نوشته خیقانی/ خایقانی را که در سال ۲۹۲ ق کتابت شده، کهن‌ترین دست‌نویس فارسی به شمار آورد، که تاریخ کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی را دست‌کم صد و پنجاه سال عقب‌تر می‌برد.

کریمی‌نیا در پایان مقاله خود، در تکمله‌ای، دو یادداشت فارسی کهن دیگر معرفی کرده است که هر دو در پایان اجزاء قرآن‌های محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی و به ترتیب در تاریخ‌های ۴۱۵ و ۴۲۱ ق نوشته شده‌اند. او درباره قرآن مورخ ۴۲۱ ق چنین نوشته است:

گلچین معانی نام متولی وقف را «ابی‌علی بن حسوله» آورده و او را همان کسی دانسته که ثعالبی و باخرزی به ترتیب در تتمه‌الیتیمه و دمیة‌القصر شرح حال او را آورده‌اند. سپس به یادکرد او در کتب دیگری همچون الوافی بالوفیات صفدی و تاریخ بیهق ابن‌فندق اشاره می‌کند و او را همان «ابوالعلاء صفی‌الحضرتین محمدبن علی بن حسول» متوفی ۴۵۰ ق می‌داند (همان: ۱۵۵).

گلچین معانی در متن مقاله خود به شعر فارسی انتهای دستنویس اشاره‌ای نکرده، اما تصویر صفحه‌ای را که این شعر در آن نوشته شده در خلال مقاله چاپ کرده و زیر آن نوشته است: صفحه آخر قرآن شماره ۱۵۰۱ با یک بیت شعر بلهجه رازی. (همان: ۱۵۴)

دو سال بعد در تیرماه ۱۳۴۸ زنده‌یاد استاد علی‌اکبر فیاض در مقاله‌ای با عنوان «خبری از مشهد هزار سال پیش» (نامه آستان قدس، ش ۳۴، ۱۳۴۸، ص ۱-۱۴) با اشاره به مقاله گلچین معانی، مطالب مهمی درباره دو قرآنی که او معرفی کرده بود به رشته تحریر درآورد. او در بخش دوم مقاله خود به قرآن شماره ۱۵۰۱ پرداخته و با دلایلی ثابت کرده که واقف همان کاتب نسخه است. او وقفنامه را به صورت «... و سلمه‌الی‌علی بن حسوله [تأکید از نگارنده است] علی ان یكون فی یده لا یخرج من القبة و المسجد...» خوانده و به‌خلاف گلچین معانی آن را با ابوالعلاء محمد علی بن حسول معروف به صفی‌الحضرتین که ذکرش در کتب سده پنجم و ششم آمده یکی ندانسته است. چرا که «نام صفی‌الحضرتین محمد است نه علی و حسول جد اوست نه پدرش» (همان: ۵). او در ادامه به تفاوت میان «حسول» و «حسوله» هم توجه می‌دهد و می‌گوید اگر به آن هم اهمیتی ندهیم، تنها احتمال قابل ذکر آن است که «علی بن حسوله مذکور در وقفنامه را پدر صفی‌الحضرتین» بدانیم (همانجا). او البته این احتمال را درخور اعتنا نمی‌داند، چرا که «ممکن است چندین علی بن حسوله در زمان واحد و حتی در مکان واحدی وجود داشته باشند» (همان: ۶).

استاد فیاض سپس به ادامه وقفنامه می‌پردازد و «لا یخرج من القبة و المسجد» را نشان آن می‌داند که بنای آرامگاه رضوی در آن روزگار قبه و گنبدی داشته که البته گنبد فعلی ربطی به آن ندارد (همان: ۹). همچنین با رد احتمال اینکه منظور از مسجد،

«مسجد بالاسر» باشد (چرا که آن را ابوالحسن عراقی ساخته که دوران فعالیتش بعد از تاریخ وقفنامه ابوالبرکات بوده است) حدس می‌زند که شاید مقصود از آن، مسجد «پس پشت» حرم باشد که در قسمت زنانه قرار گرفته است (همان: ۱۰).

فیاض در ادامه شرحی جذاب و خواندنی از تشکیلات «قرآن‌خانه» آستانه به دست می‌دهد و آداب و رسوم خواندن قرآن را در چهار رواق پیرامون حرم به دقت تشریح می‌کند که خود سندی ماندگار و مهم به شمار می‌آید (نک. همان: ۱۱-۱۲). او به‌خلاف گلچین معانی به شعر فارسی‌ای که در صفحه پایانی این قرآن آمده توجه کرده و آن را چنین خوانده است:

ای هرکه بـدزدد این کراسه
ایزدش بدهد مرگ بتاسه

پیدا است که او «بدزد» آورده است که با ضبط کریمی‌نیا (بدزده) متفاوت است. او از نوشتن چنین اشعاری در پایان قرآن‌های خطی نتیجه می‌گیرد که:

در آن زمان برای حفظ ذخائر وقفی، تشکیلاتی که امروز هست از قبیل مخزن و مأمورین ثبت و ضبط و مراقبت وجود نداشته و بدین گونه قرآن‌ها در معرض دستبرد بوده است. (همان: ۱۲)

بنابراین گلچین معانی و به‌ویژه علی‌اکبر فیاض حدود ۵۰ سال پیش به این قرآن و وقفنامه و شعر فارسی پایان آن توجه کرده و مطالبی درباره آن نوشته‌اند. با این حال این پرسش باقی است که چرا هیچ یک به تقدّم زمانی این شعر فارسی نسبت به دستنویس الابنیه عن حقایق الادویه اشاره نکرده‌اند.

اگر این دو استاد زنده‌یاد از مقالات محققان غربی درباره دستنویس الابنیه و چاپ‌های آن در اواسط سده نوزدهم میلادی و حتی توجه لازار به این اثر در کتاب زبان قدیم‌ترین آثار منثور فارسی (۱۹۶۳ م/ ۱۳۴۲ ش) بی‌خبر بوده‌اند، بعید است از چاپ عکسی بنیاد فرهنگ ایران (۱۳۴۴ ش) و چاپ مرحوم بهمنیار (۱۳۴۶ ش) آگاه نبوده باشند.^۱ بنابراین یا در تعلق شعر فارسی پایانی به کاتب/ واقف تردید داشته‌اند و گمان می‌کرده‌اند که شاید بعدها کسی آن را نوشته باشد، و یا به‌علت کوتاهی شعر، آن را در برابر نسخه پربزرگ الابنیه درخور اعتنا ندانسته‌اند.

۱. درباره پژوهش‌های مرتبط با الابنیه نک. مقدمه‌های ایرج افشار و علی‌اشرف صادقی بر چاپ عکسی الابنیه عن حقایق الادویه (میراث مکتوب، ۱۳۸۸).